

Қазақ ұлттық университетінің ғылыми журналы. Шығыстану сериясы
مجلة علمی دانشگاه ملی قزاقستان به نام الفارابی . رشته شرقشناسی

カザフ国立大学学術ジャーナル (東洋学)

المجلة العلمية لجامعة الفارابي الوطنية القزاقية. سلسلة الدراسات الشرقية

알파라비 카자흐국립대학교 동방학보

El-Farabi Kazak Milli Üniversitesinin İlmî Dergisi. Şarkiyat Serisi

अल-फ़ारबी नामक कज़ाख़ राष्ट्रीय विश्वविद्यालय के वैज्ञानिक पत्रिका। ओरिएंटल स्टडीज़ की सीरीज

阿里-法拉比哈萨克国立大学学报。东方学丛刊

الفارابی قازق قومی یونیورسٹی کا علمی رسالہ. اورینٹل سٹڈیز کا سلسلہ

Құрманбаев Қ., Есімқұлов Е.Н.

Еуропадағы Құран аудармалары

Аталмыш мақалада Құранның өзге тілдерге аударылу тарихына шолу жасалып, еуропаның кең таралған тілдерінде жасалған аудармалар қарастырылады. Батыс әлеміндегі академиялық ортадағы Құранға қатысты ұстанымға әсер еткен әлеуметтік, саяси, діни факторлар көрсетіледі. Аудармалардағы ерекшеліктер сараланады. Ориентализм институтының Құран аудармаларындағы орны қозғалады.

Түйін сөздер: Ислам, Құран, ориентализм, тәпсір.

Kurmanbayev K., Esimkulov E.N.

Translation of the Koran in Europe

This article provides a brief overview of the history of the translation of the Koran into other languages, especially the most common European languages. Describes the influence of the Western position on the Quran from an academic point of view, but also takes into account the social, political and religious factors. Show translation analysis. Particular importance is attached to the Institute of Oriental Studies in the field of translation of the Koran.

Key words: Islam, Quran, Oryantalizm, tafsir.

Курманбаев К., Есимқұлов Е.Н.

Переводы Корана в Европе

Данная статья содержит краткий обзор истории перевода Корана на другие языки, особенно на наиболее распространенные европейские языки. Описывается влияние западной позиции на Коран с академической точки зрения, а также учитываются социальные, политические и религиозные факторы. Показан анализ переводов. Особое значение придается Институту востоковедения в области перевода Корана.

Ключевые слова: Ислам, Коран, ориентализм, тафсир.

ЕУРОПАДАҒЫ ҚҰРАН АУДАРМАЛАРЫ

Құран Кәрімнің өзге тілдерге аударылу тарихы сонау сахабалар дәуірінен бастау алады. Яғни аударма ісі мұсылмандарға әу бастан-ақ жат құбылыс емес. Түрік ғалымы профессор Исмаил Жерраһоғлу заманымыздың заңғар ғалымы Мухаммад Хамидуллахтың «Le Saint Coran» атты француз тіліне аударған Құран Кәрім кіріспесіне сілтеме жасай отырып, сахаба Салман әл-Фарисидің «Фатиха» сүресін парсы тіліне аударғанын және хижраның 127 жылы Құранның бербер тіліне тәржімаланғанын, Жахиздің (255/869) айтуынша, Мұса ибн Саяр әл-Әсуари шәкірттеріне Құранды араб және парсы тілдерінде тәпсірлеп бергендігін, сонымен қатар, Бузург пен Шахриярдың жеткізуі бойынша, 270/883 жылдары Құранның үнді тіліне аударғандығын айтады. Сол секілді, Саманилерден Мансур ибн Нух заманында бір топтың Құранды парсы және түрік тілдеріне аударғандығы және хижраның V-VI ғғ. Сурабади, Исфарайни (471/1049), Заһиди (519/1125) және Абдуллаһ әл-Ансаридің тәржімелері қазірге дейін жеткендігін келтірген [1, 221-б.].

Мухаммад Хамидуллах «Құран Кәрім тарихы» атты еңбегінде өз заманына дейін жасалаған Құран Кәрім аудармаларын хронологиялық тәртіппен келтіреді. Ең кең таралған батыс тілдерінің бірі ағылшын тілінде 175, неміс тілінде 60, испан тілінде 27, итальян тілінде 16, латын тілінде 55, орыс тілінде 15 Құран аудармаларының басылым тарихы мен ерекшелігіне тоқталған. Сонымен қатар аталған еңбекте африкалық тілдерде, арагон, болгар, фламанка, эстон, фин, ирланд, швед, македон, португал, балтық елдері т.б. тілдер мен диалектілерде жасалған толықтай аудармалар мен жекелеген сүрелердің аудармасын қамтыған еңбектерді де келтіреді [2, 111-194-б.]. Алайда біз бұлардың барлығына емес, тек кеңінен таралған батыс тілдеріндегі аудармаларға ғана тоқталамыз.

1. Латын тіліндегі аудармалар. XI ғ. Испаниядағы ислам мемлекетінің құлауы елдің солтүстігінде шағын княздіктердің қалыптасуына жол ашты. 1085 жылы Толедо қаласының мұсылмандардың қолынан өтуі – Еуропада ислам мәдениетінің танылуына, исламға қарсы идеологиялық күрестің басталуына, Құран Кәрім бастаған ислами кітаптардың заманының ғылым тілі болған латын тіліне аударылуына алып келді. Толедоның бас діни қызметкері Раймунд Луллий осы сәтті пайдалана отырып,

аударма орталығын құрды. Дінбасы христиан ғалымдарын Толедоның бай мәдениетінен пайдалануға шақырды. Осы шақыруға құлақ асқандардың бірі Петр (1092-1156) болды. Ол 1143 жылы Испанияға барған кезінде Раймундтың аударма жоспарларымен танысып, оған көмектеседі. Осы кездері басқа да қалаларда аударма әрекеттері басталған болатын. Клуний монастырының бас қызметкері Петр Достопочтенный Кастилия Императоры VII Альфонсоның қолдауымен исламға қатысты кейбір кітаптарды және Құран Кәрімді аударуы үшін үлкен қаражат төлеп, екі аудармашыға осы істі тапсырады. Исламға қарсы ой-пікір шабуылын жасауды қалаған Петр үлкен қаражат бөлдіруден аянбады. Нәтижеде аталған аударма 1143 жылы аяқталды. Алайда аударманы ағылшын текті Роберт па, әлде Далматиялық Герман жасады ма деген сұраққа қатысты әртүрлі пікір болғанымен, көпшілік зерттеушілер бұл істе екеуінің де үлесі болғандығын айтады.

1143 жылы жасалған аударма көп жылдар бойы жарыққа шықпай, тек 400 жылдан кейін ғана 1543 жылы христиан дінінің протестанттық бағытының құрушысы ретінде танылған Мартин Лютердің қолдауымен Базельде *Теодор Библиандер* тарапынан басылып шықты. Тіпті Лютер бұл басылымға алғы сөз жазып, Құран Кәрім, ислам діні мен пайғамбар Мұхаммедке қатысты көзқарастарын білдірген [9,138-б]. Аталған аударма бірқатар қоспа дүниелер мен өзгерістермен Құран мазмұнына сай келмейтін жорамалдарды қамтиды. Алайда осы аударма Батыс Еуропада Ислам зерттеулері саласында басты рәміз және негіз саналатын ерекше орны бар екендігін де жоққа шығара алмаймыз.

Кеттондық Роберт (1110-1160) пен оның көмекшілері Құранның 114 сүресін 124 қылып аударды. Аударманың тым нашар болғандығы соншалық, оқыған адам түпнұсқа мәтінде не айтылғандығын түсінбейтін. Аударма өте әлсіз жасалғандығына қарамастан христиан ойшылдары, теологтары мен пікірталастырушылары тарапынан қолданыс тауып, 600 жыл бойы сұранысқа ие болды [4, 356-б.].

Латын тіліндегі екінші аударма 1209-1210 жж. Толедолық Марк тарапынан жасалды. Ол саяси және миссионерлік мақсатта жасалып, Құран аудармасымен бірге Ибн Тумарттың (-1128 ж.) кейбір еңбектерінің аудармасы да орын алды. Алайда еңбек теологтар тарапынан да, тарихшылар тарапынан да қызығушылық тудырмай қолжазба күйінді Миланда сақтаулы [5,103-б].

Неміс францискан монахы *Доминик Герман Силезский* (1588–1670 жж.) Теодор Библиандерден шамамен бір ғасыр өткеннен кейін 1650-1655 жж. Таяу шығысқа жасаған көптеген саяхаттарының арқасында араб тілін жетік білгендіктен «*Interpretatio literalis Alcorani*» атты аударма жасайды. Аталған аударма жалпы түпнұсқаға сәйкес келеді. Аудармада имплицитті мәндегі аяттарды аудару барысында араб тіліндегі тәпсір кітаптары пайдаланылған. Ол Құран аудару барысында арабша тәпсір кітаптарды қолданған алғашқы батыстық зерттеуші еді. Алайда аударма сол кезеңдегі саяси себептермен жарыққа шықпай, қолжазба күйінде қалды [3]. Бұл латын тіліндегі алғашқы аудармамен салыстыруға келмейтін деңгейде атқарылған жұмыс болатын. Сондай-ақ алғаш рет араб тіліндегі тәпсір еңбектеріне сүйеніп жазылған батыс тіліндегі Құран аудармасы ретінде тарихтан өзіндік орнын алды.

Сол секілді итальян иезуиттерінің белсенді мүшесі, Құран аударуға өмірінің қырық жылын сарп еткен *Людвиг Мараккиустің* (1612-1700) аудармасын да айтуға болады. Алғашында Римде 1691 жылы өзіне дейінгі жазылған Құран Кәрімге бағытталған қарсы пікірлерді қамтыған кітап жазған. Оның пікірі бойынша, мың жыл бойы исламға қатысты әлемде айтарлықтай ешбір қарсылық көрсетілмеген. Ориенталистік бағыттағы сыншыл автор, Құран аудармасымен шектелмей, әр сүре үшін бір сын жазып, өзіндік түсіндірмелерін де қосқан. Аталған аударма миссионерлерге нұсқаулық қызметін атқарып, Италияның Падуя (Патави) провинциясында 1698 жылы басылған [11,47 б].

Батыс христиан әлемінің ортағасырлардағы діни тілі – латын тілі болғандықтан алғашқы аудармалар да осы тілде жасалды. Толедода басталған аудармалар XIX ғ. дейін 55-ке жеткен. Бұл аудармалардың тек 10-ы Құранның барлық сүрелерінің аудармаларын берсе, қалғандары Құранның кейбір бөлімдерін ғана қамтыған [2, 187-б].

Ол кезде жазылған латын тіліндегі аудармалардың мақсаты мұсылмандардың қасиетті кітаптарына иелік ете алмайтындығын дәлелдеу еді.

2. Неміс тіліндегі аудармалар. XVIII ғасырда Германияда дәстүрлі филологиялық мектептің қалыптасуы және оның филология ілімі салаларына әсер етуі – Германия киелі кітап зерттеу ғылымының Құран зерттеулер бағытын дамытты. Густав Флюгель тарапынан (1834) Құран мәтіні және кейін оның тізімі (1842) жарық

көрдi [4,371-6]. Бұл еңбектер ХХ ғасырдың ортасына дейiн өз құнын жоғалтқан жоқ.

Австрия елшiлiгiнiң өкiлi ретiнде Стамбулға келген *Соломон Швейггер* (1551-1622) Андреа Арривабенаның итальян тiлiндегi аудармасын тауып, оны немиc тiлiне аударғаннан кейiн, 1616 жылы Нюрнбергте жарыққа шығарған. Аудармасына «Alcoranus Mahometicus, Das ist Der Turken Alcoran» (Мұхаммедтiң Құраны, бұл түрiк Құраны) деп ат қояды. Бұл немиc тiлiндегi алғашқы аударма болумен қатар, күрделi жазылған аталған еңбекке қатысты Густав Вейл: «Бұл аударма есiмiне лайық болмауымен бiрге, Құран түпнұсқасына қатысы жоқ», – деген. Сонымен қатар итальян тiлiндегi аудармадан жасалғандығы айтылғанымен де, ақиқатында 1543 жылы Базельде басылған ХII ғасырдағы латын тiлiндегi аудармадан айтарлықтай өзгешелiгi жоқтығы анықталған. Өз дәуiрiнде назарға iлiнген алғашқы басылымы 1616 жылы жасалғаннан кейiн, 1623,1659 және 1664 жылдары Нюрнбергте тағы да үш рет басылып, немиc тiлдi қоғамның ХVII ғ. Құран, ислам, Мұхаммед (с.а.с.) және түрiктердiң болмысы жайындағы танымына негiз болды [6, 87-6].

Еңбегiне «*Түрiк киелi кiтабы және түрiк Құраны*» (Die Turkische Bibel oder Des Korans, 1772) атауын берген *Дэвид Фридрих Мегерлиннiң* (1699-1778) аудармасы да ерекше маңызды. Мегерлин 20 жыл бойы дiни iлiм алып, шығыс тiлдерiн үйренген. Құран Кәрiм ХVI ғасырда латын тiлiнен итальян тiлiне аударылып, кейiн немиc тiлiне аударылған. Одан кейiн де немиc тiлiнде бiрнеше аудармалар шыққан. Алайда бұлардың ешбiрi Құранның араб тiлiндегi түпнұсқасынан жасалмаған. Құран Кәрiмдi араб тiлiнен немиc тiлiне алғаш аударған да осы тұлға. Дэвид Фридрих Мегерлин аудармаға кiрiспестен бұрын ұзақ уақыт дайындық жасап, өз дәуiрiне дейiнгi Құран аудармаларына зерттеу жүргiзiп, олардың кемшiлiктерiн қарастырған. Мегерлин француз тiлiндегi алғашқы аударма саналатын Андре дю Риенiң, Саваридiң және Мараккиустiң аудармаларынан жеткiлiктi деңгейде пайдаланғандығын айтады.

Аталған аударманың атауы және мұқабасындағы суретi де ерiксiз назар аудартады. Екiншi бетiнде қалың әрi ұзын сақал-мұртты, басына сәлде ораған адамның портретi бейнеленген. Портреттiң астында Mahumed der falsce Prophed «жалғаншы пайғамбар Мұхаммед» деп жазылған. Автор француз, ағылшын, итальян және немиc тiлдерiнде жасалған Құран аудармаларын зерттегенiн және олардың түпнұсқа

Құраннан емес, аудармадан жасалғандығын және қателiктерге толы болғандығын айтқаннан кейiн «қазiрге дейiн ана тiлiмiзге тiкелей Құран Кәрiм аудармасы жасалмаған» деген сөзi арқылы аударма жасау себебiн түсiндiредi.

Фридрих Эберхард Бойзеннiң (1720-1800) Der Koran – oder Das gesez der Muselmanner durch Muhammed den Sohn Abdallah/«Құран және Абдуллаһтың ұлы Мұхаммедтiң мұсылмандарға арналған заңы» деген мағынаға келетiн еңбек – арабша түпнұсқадан немиc тiлiне тiкелей аударылған екiншi аударма. Ислам тарихына қатысты алғы сөзбен, сiлтеме түсiндiрмелермен Галледа (Германия) 1775 жылы басылып шыққан [10, с. 59]. Британдық шығыстанушы Монтгомери Уотт бұл аударманың Құранның негiзiне бiршама жақын келетiндiгiн айтқан [7,111-6].

Араб тiлiндегi түпнұсқа Құраннан тiкелей аударылған немиc тiлiндегi үшiншi аударма *Людвиг Ульманға* тиесiл. Мегерлин, Бойзен т.б. аудармалар күнiмiзде ұмытылып, тарихта ғана қалған болса, Ульманның еңбегi әлi күнге дейiн кең тарап, немиc ориенталистiк зерттеулерiнiң кiтап қорында өз орнын жоғалтпаған. Алғаш рет 1840 жылы Германиядағы Крефельд қаласында 4000 данамен басылып шыққан.

Ульман – аудармасына кiрiспе және кең көлемдi алғы сөз жазуды қалағанымен, бұған өмiрi жетпей, алғаш рет кiрiспесiз жарық көрген. Үшiншi басылым Густав Вейльдиң 1844 жылы Historisch-Kritische einleitung in den Koran/«Құранға тарихи және сыни кiрiспе» атты жаңа кiрiспесiмен басылып шыққан.

Аталған аударма 1959 жылдың мамыр айынан 1980 жылға дейiн 12 рет басылып, жалпы саны 175 000 данаға жеткен. Ал соңғы жылдардағы басылымдарын қоссақ бұл санның көбейгендiгi белгiлi [6, 99-6].

Немиc тiлiнде жарық көрген аудармалардың iшiндегi ерекшелерiнiң бiрi де *Макс Хеннинг* атты автордың «*Der Koran; Aus dem Arabischen ubertragen*» (Арабшадан аударылған Құран) атауымен 1901 жылы Германияның Лейпциг қаласында шықты. Жүйелi, қалтада алып жүруге ыңғайлы, аяттары нөмiрленген, шағын әрi сапалы болғандықтан Германияда ең көп таралған аударма. Алайда аударманы жасаған адам (Макс Хеннинг) өте құпия сақталып, ол жайлы ешқандай мәлiмет берiлмеген. Әр нәрсенi барынша егжей-тегжейлi жазуға әдеттенген немиc энциклопедиялары Макс Хеннингке қатысты бiр жол да жазбаған. Кейiнiрек бұл аударманың жаңа басылымдарын шығарған Аннемари Шиммель, марксист профессорлар Эрнст Вернер, күрт

Рудольф, ислам дінін қабылдаған Ахмед Шмидт пен Мурат Вилфред Хоффман да аудармашыға қатысты бір сөз де айтпаған. Тек Аннемари Шиммель мен Мурат Хоффман – аудармашының атақты шығыстанушы Август Мюллер болуы мүмкіндігін болжаған [9,176-б].

Ал *Теодор Арнольдтың* аудармасы «Der Koran Oder Insgemein So Genante Alcoran Des Muhammeds» («Құранның немесе ең көп айтылған атымен Мұхаммедтің Құраны») деген атаумен 1746 жылы жарық көрді. Кіріспеде исламға жаңаша көзқараспен қараған. Автор еңбекті жазу барысында мынадай үш негізге сүйенетіндігін айтады:

Қандай да болмасын басқыншы пікірді тәрк етеміз;

Ақылға қайшы болған пікірлерді қорғаудан бас тартамыз;

Жалпылама дәлелденбеген белгісіз пікірлерден ұзақ тұрамыз. Мұсылмандарға қатысты тәкәппарлықпен қарым-қатынас жасамаймыз [9,162-б].

Арнольдтың аудармасының Құран аудармаларының арасында маңызды орын алуының себебі мәтіннің жақсы аударылуымен бірге, аударма қайнарының Джордж Сейль болуы және кіріспе бөлімінде ағартушылық кезеңнің өлшемдеріне бас ұруынан болса керек. Теодор Арнольд өз заманының реформаторлық ережелеріне бағынышты еді. Оның философиясында «*абырой кімге лайық болса соныкі*» қағидасы үстемдік ететін. Ол өз дәуірінде үстемдік еткен исламға жала жабушы пікірлерге қарсы аталмыш дінді егжей-тегжейлі зерттеуге тырысты. Арнольдтің аудармасымен бірге алғы сөзінің назарға ілінуі де сондықтан.

Соңғы ғасырда жарық көрген атақты аударманың бірі *Руди Паретке* (1901-1983) тиесіл. Танымал шығыстанушы аудармасын «*Der Koran*» деген атаумен 1966 жылы Германияның Штутгарт қаласында басып шығарған. Автор аудармасының алғы сөзінде өзі қолданған әдіснаманы және жұмыс барысындағы пайдаланған кітаптарын (Табари, Замахшари, және Байдауидің тәпсірлері, Ричард Белл мен Рейс Блашердің аудармасын) айтып өтеді. 1973 және 1983 жылдары жарық көрген жаңа басылымдарына жазған алғы сөзінде де жаңа мәліметтер береді. Одан кейін бірден аударма мәтініне өткен Парет – сүре мен аяттарды нөмірімен келтіріп, немісше мағынасын беру үшін мол сөздік қорды қолданған. Аударма 1996 жылға дейін 7 рет басылған.

Кейбір жерлерде жоғары бағаланғанымен де, жалпылама аударма мақсатына айтарлықтай сай

келмегені айтылады. Сондай-ақ христиандық терминдерді қолданғаны да анық байқалады. Мәселен «Қадыр» сүресінің «*тәнәззалул мәләикәту уәр руху...*» деген аяттағы «рух» сөзін «*логос*» деп аударған. Тағы бір мысал – «*мүшірік*» сөзіне байланысты. Парет бұл сөзге «*Хейден*» аудармасын берген. Христиандық терминге жататын аталмыш сөз – «*шоқындырылмаған*» деген мағынаны береді. Ал Құран қолданысында «*мүшірік*» сөзі – «*Аллаға серік қосушы*» деген мағына беретіні белгілі [9,222-б]. Осы және өзге де мысалдардан шығатын қорытынды – Парет кейбір термин сөздердің мағынасын беруде қателікке бой алдырған.

3. Ағылшын тіліндегі аудармалар. Ағылшын тіліндегі аудармалардың ішінде ең алғашқы сапалы әрі кең тараған *Джордж Сейльдің* (1697-1736) аудармасы 1734 жылы жарыққа шықты. Еуропада ұзақ жылдар бойы қаралау мен терістеуге ұшыраған исламның жағдайын назарға ала отырып, кітабының кіріспесінде пайғамбар Мұхаммедке (с.а.с.) қарсы айтылған орынсыз айыптаулардан мезі болғанын айтып, батыс әлемінде жаңаша түсініктің есігін ашқандай болды. Джордж Сейль аудармаға ағартушылық кезеңнің көзқарасымен Батыс ой әлеміне терең әсер ететін кіріспе жазған. Бұл кіріспеде тарих, ақида, фикһ және мәзһабтар тарихы секілді тақырыптарды сегіз бөлімге бөліп қарастырған. Бірінші бөлімінде исламға дейінгі кезеңді (жәһилиет), екінші бөлімде шығыс христиандарының шіркеулерін және яһудилерді, үшінші бөлімде Құран Кәрімнің мазмұны жайында, төртінші бөлімде тыйым салынған іс-әрекеттерді, бесінші және алтыншы бөлімдерде Құран тұрғысынан қоғамның тәртібін, жетінші бөлімде қасиетті күндерді, сегізінші бөлімде мәзһабтарды және жалған пайғамбарларды сөз етеді.

Джордж Сейль кіріспені және тәпсірлік түсіндірмелерді жасауда да ислам ғұламалары тарапынан жоғары қабылданған «Кашшаф», «Байдауидің тәпсірі» және «Жалалайн тәпсірі» секілді тәпсір кітаптарын және исламның басқа да құнды қайнарларын қолдануы назар аудартады. XVIII ғ. орталарынан бұл қайнарлардың ағылшын зерттеушісі тарапынан шынайы зерттелуі батыста ислам зерттеулерінің басқаша сипат алғандығын көрсетеді. Оның аудармасы XVIII және XIX ғасырларда бірнеше рет басылып шыққан. Ағылшын тілді елдерде үлкен сұранысқа ие болып, әртүрлі тілдерге аударылды.

Джордж Сейль – ислам пайғамбары Мұхаммед (с.а.с.) доктринасының негізін мо-

нотеизмге құрғанын, мақсатының да пұтқа табынушы арабтарды таухид танымына жеткізу және жалғыз болған Аллаға мақтау мен мадаққа шақыру екендігін айтады. Сейльдің аудармасы алғашқы басылымынан бастап XX ғ. басына дейін ағылшын тілінде 36 рет басылып шыққан. 1980 жылына дейін жасалған барлық ағылшынша басылымдарға назар аударсақ 101 рет басылғандығын көреміз. Осыншалықты мән берілген аударманың жағымды әсерлер бергендігі анық. Тағы бір маңызды жайт, аударманың миссионерлердің қолдарынан тастамай нұсқаулық кітабы ретінде қолданылуы [7,100-б].

Ал *Эдуард Генри Палмер* атты ориенталист «*The Koran*» атты ағылшын тіліндегі аудармасын Оксфорд қаласында 1880 жылы басып шығарған. Палмер Құран түскен кездегі қоғамды, бұл қоғамның тарихын, Құранда қолданылған араб тілін өте жақсы білгендіктен, оның аудармасы өте жоғары деңгейде қабылданған. Аудармашы Мұхаммед (с.а.с.) пайғамбарлық міндетпен келген уақыттағы Арабстан мен арабтардан, олардың діні мен саяси жағдайларынан, Мұхаммедтің (с.а.с.) өмірі мен шақырған жолына қатысты Құран Кәрім мен исламның негізгі қайнарларына сүйене отырып, көлемді кіріспе мен 114 сүренің қорытындысы іспеттес қысқаша қосымшасын да жазған. Аталған аударма алғашқы басылымынан кейін 1965 жылына дейін әлемнің әр жерінде 116 рет басылып жарыққа шыққан [6,101-б].

Ағылшын тіліндегі Құран аудармалардың ең маңыздыларының тағы бірі Александр Росстың (1648 ж.) аудармасы. Росс – аудармасында Дерьердің француз тіліндегі және Сейльді ағылшынша аудармасынан пайдаланған. Сейль болса аудармасында Л. Мараккиустің латынша және Ж.М. Родделдің Лондонда (1861) шыққан аудармалары мен өмірін тек отарлаушылық мақсатқа арнаған ориенталист Палмердің ағылшынша аудармасынан пайдаланған.

4. Француз тілінде жасалған аудармалар. Француз тілінде жасалған алғашқы аударма *Андре Дю Риеге* (1580-1660) тиесілі. Француз ақсүйектерінің қатарынан саналған аудармашы, Марсиньиде туылған. Александрия, Каир және Стамбул қалаларындағы Франция елшіліктерінде қызмет атқарған. Таяу шығыстың көптеген елдерінде болып, араб және түрік тілдерін үйренген. Парижге қайтқаннан соң Француз королінің шығыс тілдері аудармашысы болған. Түрік тілінің грамматика кітабын жазуымен бірге, Сағидің «Гүлстанын» да француз тіліне аударған. Ал француз тілінде жасалған ең алғашқы аударманы 1647 жылы

Парижде жарыққа шығарған. Ыңғайлы әдісті қолдану арқылы, өзіндік жорамалдарын қоспастан жазылғандықтан, аталған аударма өз дәуірінде сәтті шыққан аударма болғаны үшін көп қолданылып, басқа да Еуропа тілдеріне аударылған. Аудармасының басында «*Түріктердің діні*» деген тақырыпта қысқаша түсіндірме бар.

Клауди Савари бұл аудармаға байланысты қатты сындар айтқан. Осыған қарамастан аударма Францияда 150 жыл бойы үлкен сұранысқа ие болған. Парижде 1647 ж. алғашқы басылымынан кейін Франция, Голландия, Германия, Бельгия және Швейцарияда 1885 ж. дейін 19 рет басылып, әртүрлі тілдерге аударылған [6, 88-б].

XV ғ. кейін Ислам – ағартушылық кезеңдегі деистік түсінікке лайық келген ең рационал дін ретінде қабылдана бастады. Ағартушылық кезең Еуропаға Мұхаммед (с.а.с.) жайында көптеген жаңа көзқарастар алып келгені секілді, Құранның жаңа аудармаларының жарыққа шығуына да себеп болды. Осындай аудармалардың бірі де «*Le Coran*» атымен шыққан атақты ориенталист *Клауди Саваридің* аудармасы еді. Савариге дейін аудармашылардың көпшілігі тек Құранға қатысты ғана сөз қозғады. Ал ол Құранды танытуды қалады. Осы себептен аудармасы XX ғасырдың алғашқы ширегіне дейін мәнін жоғалтқан жоқ.

Саваридің оқырманға ұсынған таныту әдісі – оны Анре Дю Риенің аудармасынан айырықшылайтын негізгі ерекшелігі. Бұл аударма ислам діні және мұсылмандардың бейнесі тұрғысынан жаңа дәуірді ашып, бұдан кейін христиан және ислам талас-тартысы басқаша деңгейде жалғасын тапты. Алғаш рет Парижде 1783 ж. жарияланған Саваридің аудармасы Шығыста да, Батыста да ерекше сұраныс тудырып, 1970 ж. дейін 17 рет басылған [7,112 б.].

Ал *Альберт Казимирскийдің* (1808-1887) аудармасы Алжирге француздардың кіруі кезінде ислам жайында нақты ақпараттың қажеттілігінен жасалынды. Аталған аударма француз ориенталистикасының үлкен жетістігі болып саналады [58, 372-б.]. Ұзақ жылдар бойы француз елшілігінде аудармашы болып қызмет атқарған, арабша-французша сөздіктің авторы, польшалық аудармашы – Мараккиус пен Сейльдің аудармаларын пайдалана отырып, Құранды француз тіліне аударған. Сейльдің өз аудармасына жазған алғы сөзін өз еңбегіне алуы оған абырой әкеліп, жұмысында тиянақтылық танытуы еңбегін жоғары деңгейге көтерген. Париж қаласында 1840 жылы жарыққа шығып,

1970 жылдың аяғына дейін отызға жуық мәрте басылып шығады.

Аудармаға қатысты Осман халифатының атақты ғалымы Ахмед Жевдет Паша: «Казимирский құрметті ғалым. Ол Құранды объективті ұстаныммен көркем бейнеде француз тіліне аударған. Тәпсір кітаптарында болған кейбір тақырыптарды жақсы деңгейде қорытындылап, «Саф» сүресінің 61/6 аятында келген «Ахмед» сөзін аударуда Жохан Інжіліндегі «Парақлит» сөзінің «периклиттен» өзгертіліп айтылғанын баяндап, исламға үлкен қызмет жасаған. Оның аудармасын оқу арқылы ислам дінін қабылдаған христиандар болғаны секілді, автордың өзін іштей мұсылман болғанын айтқандар да бар. Аудармасының басқа бөлімдеріне қарасаң да, түгелдей жақсы деңгейде жасалғаны көрінеді», – деп бағалайды [7, 119-б]. Батыс христиан әлемі Құранмен соғыс кезінде, яғни Крест жорықтары дәуірінде танысқан. Вена жиынынан кейін баспа ісінің жандануының әсерімен жаңа дәуір басталған. Алғашында Құран Кәріммен тек мамандар ғана таныс болса, бұдан кейін барлық халыққа да жеткізіліп, халықтан Құранға деген қарсылық күтілген. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін алдымен XVII-XVIII ғғ. Еуропаның әртүрлі тілдерінде аударма санының артуы, арандатушы тақырыптардың қолданылғандығы көрінеді. Кейбір аудармаларда XVIII ғ. басталған үміт беруші ілгерілеушіліктер байқалғанымен де, жалпы алғанда Құранның негізгі бейнесінің берілмегендігі анық. Басқа бір маңызды нәрсе – Құран аудармаларының кіріспемен басталуы. Кіріспенің оқырманға шығарманы түгелдей қалай қабылдау керектігін қамтамасыз ететін маңыздылығын да ескеруіміз керек.

Ориенталистердің жүзеге асыруға тырысқан мұрат-мақсаттарын білгеннен кейін Құран аудармаларының ерекшеліктеріне біраз назар аударып қарастырсақ, аудармаларында Құранның барлық сүрелерін тәржімаламағандығын көреміз. Себебі Құранның толық аудармасын жасау оның эксплицитті және имплицитті мағыналарын білуді талап етеді. Бірінші мағынадан Құран сөздерінің тура мағынасы көзделінеді. Оларды түсінуде пікір қайшылығы туындамайды. Екінші мағына болса, қосымша астарлы мағына. Бұл мағыналар стиль және мағына тұрғысынан Құранның мұғжизалығының негізі. Сол себептен, аудармашының Құранды өз мағыналарымен ана тіліне аударуға толықтай қол жеткізуі мүмкін емес. Сондықтан да аудармаларда сөздік сәйкессіздік, мағынаға назар аудармау, түпнұсқаға қайшы келетін жағдайлар кездеседі.

Аудармашының Құранның сөзбе-сөз аудармасын жасауда аударма тіліндегі сөздерге дәл келетін сөздерді, есімдіктер мен жалғаулардың лайықты түрде таңдалынуы тиіс. Осы қағидаларды қаперге алып, кейбір аудармаларға қарайтын болсақ, Құранның сөзі, есімдіктері мен жалғаулары басқа тілдерге сай келмегендіктен бұл аудармалардың кемшілікке толы екендігіне куә боламыз [8, 63-64-б].

Құранның ағылшын тіліндегі аудармасын жасаған Мухаммад Мармадюк: «Құран – алуан дауысты симфониялық музыкаға ұқсайды. Үлкен оркестр үшін жазылған музыкалық шығарманы, жалғыз адам орындағанда қандай болса, Құранды басқа тілге аудару барысында да осындай күйде боласың. Қолыңыздағы осы аударма Құранның бүкіл көркін, әсемдігін таныту үшін емес, тек ол жайында сіздерге бір түсінік беру ғана...» дейді [5, 30 б].

Құран аудармашыларының тағы бір атақты өкілі Джордж Сейль: «Құранды қаншалықты бейтарап ұстаныммен тәржімалауға тырысқанымен, оқырмандарым Құранның мәтініне бағынышты бір түсінікке қол жеткізе алмағандығыма куә болады», – десе [1, 28-б.] Палмердің осы тақырып жайында айтқан сөзін айтып өткен де орынды. Ол: «Құранды өз деңгейінде аудару өте күрделі жұмыс. Ұйқасын бұзбастан жеткізу ағылшын тілді оқырманға негізінде араб тілінде болмаған жасанды дауыс секілді келеді», – дейді [8, 60-61-б].

Кейбір ориенталистер осы ақиқатты мойындаудан бас тартпаған. Солардың бірі Женева университетінің профессоры және ректоры болған Эдуард Монтет Құранның француз тіліне жасаған аудармасының кіріспе сөзінде былай дейді: «Сүрелерге қатысты алға тартқан бірқатар мәселелер жайында қандай үкім берілсе де, араб тілінде Құранды білетіндердің барлығы бұл діни кітаптың кереметін, стилінің теңдессіз кемелдігін бірауыздан айтады. Еуропа тілдеріндегі барлық аудармалар оны жан-жақты түсіндіріп, сезіндіруден мақұрым қалады», – дейді [1, 28-б].

Қорытынды

Құран Кәрімнің Еуропа тілдеріне тәржімалану тарихы шығыстанушылармен байланысты. Әрдайым исламды сыни көзқараста зерттеуге тырысқан ориенталистер тарапынан XII ғасырдан бастау алған аудармаларға назар аударар болсақ, Құран Кәрімді сөзбе сөз аударудың мүмкін емес екендігіне көз жеткіземіз.

Тіпті бұл Құран тәржімаларынан, олардың мағыналық аудармаларында да жетістікке жете алмағандықтарын байқаймыз. Оған алғашқы француз, ағылшын, неміс, испан, итальян, т.б. тілдерге жасалған аудармалардың тек ислам әлемі ғана емес батыстықтардың да тарапынан сынға ұшырағандығы дәлел.

Құранның сөзбе-сөз аудармасын мүмкін қылмаған басты себеп – оның мұғжизалығы. Аударма – Құранның өзіндік стилін, шешендік байлығын, рухқа әсер ететін көркемдігін бере алмайды. Сонымен қатар аудармадағы кейбір ұғымдар мен сөздер негізгі мағынаны, сөз не мәтіннің түпкі интенциясын толық қамти

алмайды. Нәтижеде теріс жорамалдау мен қате болжамдар туындайды.

Алайда ғасырлар өткен сайын Құран аударма ісі ілгерілей бастағандығын да айтып өткен орынды. Батыстық ғалымдар ортағасырлық шіркеу үстемдігінен арылғаннан кейін, Құранның дұрыс бейнеде бұрмаланбастан түсіндірілуіне мән беріп, соның нәтижесінде қателіктер мен олқылықтарды барынша азайтуға тырысып, маңызды еңбектерді жарыққа шығарды. Осыдан бір немесе жарты ғасыр бұрынғы аудармалар мен күніміздегі аудармаларды салыстырғанда елеулі айырмашылықтарға куә боламыз.

Әдебиеттер

- 1 Cerrahoglu I. Tefsir tarihi. – Ankara: Fecr yayınevi, 2010. – 814 s.
- 2 Hamidullah M. Kuran Kerim tarihi (çev. Salih Tuğ). – Istanbul: MIF yayınları, 1993. – 296 s.
- 3 www.wdl.org/ru
- 4 Резван Е. А. Коран и Его мир. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 608.
- 5 Cerrahoglu I. Oryantalizm ve Batıda Kuran ve Kuran ilimleri üzerine araştırmalar. AÜİFD cilt 31. – Ankara, 1989. – 207 s.
- 6 Yasar H. Batının Kuran algısı. AÜİFD. Cilt XXI. – Ankara, 1989. – 189 s.
- 7 Yasar H. Aydınlama döneminde batıda Kuran algısı. DEÜİFD sayı XX. – İzmir, 2007. – 125 s.
- 8 Sonmezsoy S. Kuran ve oryantalisler. – Ankara: Fecr yayınevi, 1998. – 335 s.
- 9 Yasar H. Batının Kuran algısı. – Ankara, 2010. – 351 s.
- 10 Климович Л.И. Книга о Коране, его происхождении и мифологии. – М., 1986. – С. 270.
- 11 Лактионов А. Ислам. Мидгард, 2005. – С. 410.